

«ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΜΑΣ ΞΑΝΑΣΥΜΒΑΙΝΕΙ»: ΠΡΟΣΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

Αθήνα, 2010

«Έχεις ακούσει τη συζήτηση για το «πόσους χωράει η Ελλάδα;»

- Δεν χωράνε δηλαδή άλλοι μετανάστες; Ωραία.

Ας κάνουν Έλληνες αυτούς που είναι 20 και 30 χρόνια εδώ για να μικρύνει ο αριθμός των μεταναστών».¹

Ι. Εισαγωγή

«Πρώτη φορά μας ξανασυμβαίνει» είναι μια προσφιλής έκφραση στην ελληνική νεολαία κυρίως η οποία με ειρωνεία αποδίδει την αμηχανία εκείνων που νιώθουν ότι για πρώτη φορά βρίσκονται αντιμέτωποι με κάτι το οποίο όμως γνωρίζουν ή όφειλαν να γνωρίζουν, εφόσον τους «έχει ξανασυμβεί». Η πρόταση είναι αντίφαση στους όρους της διότι, είτε κάτι μας συμβαίνει για πρώτη φορά, είτε μας έχει ξανασυμβεί. Ωστόσο, η προφανής αντίφαση που προκύπτει από την πρώτη ανάγνωση υποκρύπτει τον αυτοσαρκασμό του υποκειμένου που απλώς αυτοσαρκάζει. Όσο περνούν τα χρόνια από το λεγόμενο «σοκ» που φέρεται να προκαλέσουν πλέον πρόσφατες μεταψυχροπολεμικές μεταναστευτικές ροές στις κοινωνίες, η ανάγκη

Ο Δημήτρης Χριστόπουλος διδάσκει στο
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας στο
Πάντειο Πανεπιστήμιο.

στην Ευρώπη, τόσο ειρωνικά πιο έγκυρη είναι η φράση αυτή: διαρκώς νομίζουμε ότι αυτό που γίνεται σήμερα, δεν μας έχει τύχει ξανά. Κι όμως, πρώτη φορά μας ξανα-συμβαίνει...

Οι περισσότεροι άνθρωποι στον αναπτυγμένο καπιταλιστικό κόσμο θεωρούν πως ξέρουν γιατί οι άλλοι άνθρωποι αποδημούν και έρχονται στα μέρη τους. Νομίζουν πως η πατρίδα τους είναι το επίκεντρο των μεταναστευτικών ροών του κόσμου. Κάθε φορά που μια τέτοια ροή είναι σε ένταση, όπως στις μέρες μας στην Ευρώπη, σαστίζουν μπροστά της, ενίοτε συμπονετικά, ενίοτε μισαλλόδοξα. Η μετανάστευση συνήθως αντιμετωπίζεται με αμηχανία, εάν όχι με ξάφνιασμα, καθώς νομίζουμε ότι είναι κάτι πρωτόγνωρο και μοναδικό. Με την έννοια αυτή, η μετανάστευση κατεξοχήν προσλαμβάνεται ως «ιστορικό ατύχημα»,² που ως τέτοιο εύλογα μας αιφνιδιάζει. Τέλος, οι περισσότεροι σκέφτονται πως οι хаοτικές διαφορές βιοτικού επιπέδου μεταξύ του πρώτου και του αναπτυσσόμενου κόσμου καθιστούν την μετανάστευση ως μοναδική ευκαιρία αύξησης του πενιχρού εισοδήματός των φτωχών. Καταρχήν, αυτό ισχύει. Ωστόσο, με τον τρόπο αυτό η μετανάστευση εμφανίζεται ως αποτέλεσμα μιας ορθολογικής επιλογής των μεταναστών, οι οποίοι φέρονται να σταθμίζουν τα μειονεκτήματα με τα πλεονεκτήματα της αποδημίας και αποφασίζουν να μετοικήσουν όταν η στάθμη των συγκριτικών πλεονεκτημάτων γέρνει προς την κατεύθυνση αυτή.

Η επιστημονική εμπειρία και ανάλυση στο χώρο των μεταναστευτικών σπουδών (των τελευταίων δύο δεκαετιών τουλάχιστον, αλλά όχι μόνο) δείχνει όμως ότι τα πράγματα είναι σαφώς πιο σύνθετα. Έγκυρα και επανειλημμένα έχει επισημανθεί πως άγνοια των επιστημονικών αυτών αναλύσεων είναι με βεβαιότητα ένας από τους λόγους για τους οποίους οι μεταναστευτικές πολιτικές αποτυγχάνουν.³ «Το κενό ανάμεσα στους στόχους των εθνικών πολιτικών μετανάστευσης και τα πραγματικά αποτελέσματα (η απόδοση) των πολιτικών αυτών, μεγαλώνει σε όλες τις μεγάλες βιομηχανικές δημοκρατίες» γράφονταν στην εισαγωγή ενός σχετικού με τη μετανάστευση συλλογικού τόμου το 1994.⁴ Δεκαπέντε χρόνια μετά, δύσκολα οι συγγραφείς θα βρίσκανε άλλη διατύπωση για να αξιολογήσουν την σημερινή κατάσταση.

2. Η μετανάστευση ενάντια στα φαινόμενα και τα κοινώς εικαζόμενα

Θα προσπαθήσουμε ακολούθως να ταξινομήσουμε μερικές από τις αντιλήψεις που συμβάλλουν στην αναπαραγωγή στερεοτυπικού λόγου για τη μετανάστευση, εμποδίζοντας τη λήψη ιστορικά έγκυρων και πολιτικά ενδεδειγμένων συμπερασμάτων για την αντιμετώπιση των ζητημά-

των που τίθενται διά ή εξαιτίας του μεταναστευτικού φαινομένου στις κοινωνίες μας.

2.1. Μια πρώτη διαδεδομένη αντίληψη συνδέει τη μετανάστευση με τη φτώχεια και την οικονομική στασιμότητα. Όσο όμως ισχύει ότι οι άνθρωποι μεταναστεύουν όταν οι χώρες καταγωγής τους δεν αναπτύσσονται, άλλο τόσο, και πολύ περισσότερο, ισχύει ότι η μετανάστευση είναι αποτέλεσμα της ανάπτυξης και όχι της έλλειψής της.⁵ Αυτό αποδεικνύει με τρανό τρόπο η μελέτη της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής εμπειρίας του 19ου και 20ού αιώνα, από τη μελέτη της οποίας αβίαστα προκύπτει ότι κανένα ευρωπαϊκό κράτος δεν ολοκλήρωσε τη μετάβασή του στον αναπτυγμένο μεταβιομηχανικό καπιταλισμό χωρίς προηγουμένως να εξάγει και να εισάγει ένα μείζονα αριθμό μεταναστών. Για την ακρίβεια, η ίδια η καπιταλιστική ανάπτυξη έγινε συνώνυμο της αγροτικής εξόδου και εγκατάλειψης παραδοσιακών κοινοτικών τρόπων παραγωγής. Η προηγούμενη διαπίστωση έχει ήδη επαρκώς μελετηθεί τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την ευρωπαϊκή εμπειρία⁶ και προφανώς είναι εύκολα επαληθεύσιμη στην περίπτωση της μετανάστευσης από τον ευρωπαϊκό νότο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

2.2. Οι μετανάστες δεν κατευθύνονται στα τυφλά στην κοντινότερη πλουσιότερη κοινωνία. Οι διαδρομές τους είναι αποτελέσματα ευρύτερων δικτυώσεων που σφυρηλατούνται μέσα από οικονομικούς, πολιτικούς και κάθε λογής κοινωνικούς δεσμούς, οι οποίοι ανακυκλώνονται. Οι μετανάστες σφυρηλατούν δίκτυα τα οποία εν συνεχεία τροφοδοτούν τις αυτές μεταναστεύσεις που τα παρήγαγαν.⁷ Μια δεύτερη ευρέως διαδεδομένη αντίληψη στον δυτικό κόσμο δεν δύναται να «διαβάσει» τα μεταναστευτικά δίκτυα, παρά μόνο όταν αυτά είναι παράνομα. Βλέπει στους μετανάστες «εξαθλιωμένα πλήθη» που «διδασκούν», «εισβάλλουν» ή «εισρέουν» ακανόνιστα στις αναπτυγμένες μητροπόλεις. Ωστόσο, η πραγματικότητα είναι πιο σύνθετη, μολονότι είναι γεγονός ότι εικόνες τέτοιας εξαθλίωσης έχουμε όλοι στο μυαλό μας. Η αλήθεια είναι ότι οι εικόνες αυτές χαράσσονται εύκολα στη μνήμη των ανθρώπων καθώς προκαλούν την συγκίνηση ή τον φόβο, ωστόσο οι εντυπώσεις που δημιουργούν σε σχέση με τα πραγματικά μεταναστευτικά δεδομένα είναι παραπλανητικές. Τα ΜΜΕ από την πλευρά τους κάνουν ό,τι μπορούν για να διογκώσουν αυτή την εικόνα, η οποία διεγείρει το θυμικό και αυξάνει την ακροαματικότητα.⁸

2.3. Μια τρίτη ευρέως διαδεδομένη αντίληψη βλέπει στους μετανάστες απλώς παρείσακτους και απρόσκλητους ξένους των οποίων η παρουσία κυοφορεί έντονες κρίσεις στη συνοχή των κοινωνιών υποδοχής. Η αντίληψη αυτή έχει ένα δίκιο στο βαθμό που όντως η μετανάστευση θέτει τις κοινωνίες υποδοχής ενώπιον δεδομένων και

προκλήσεων που αφορούν στη συνοχή τους και όντως δημιουργεί καταστάσεις ιδιαίτερου κοινωνικού αποκλεισμού. Κατά -φαινομενικά μόνο- παράδοξο τρόπο, στις μέρες μας πρακτικά όλες οι αναπτυγμένες χώρες υποδέχονται ένα «μη ευπρόσδεκτο» (“unwanted”) μεταναστευτικό πληθυσμό.⁹ Ειδικότερα δε για κράτη όπως η Ελλάδα, η παράνομη είσοδος μεταναστών αποτελεί το «πρότυπο σχήμα ενσωμάτωσης στην αγορά εργασίας».¹⁰ Με απλά λόγια, εάν δεν υπήρχε λοιπόν ζήτηση για υπηρεσίες, οι μετανάστες –και κυρίως οι δίχως χαρτιά– δεν θα αποδημούσαν καθώς δεν θα είχαν απολύτως τίποτε για να τους υποστηρίξει. Αυτή είναι η αλήθεια της μετανάστευσης. Η λεγόμενη «παράνομη» μετανάστευση είναι προϊόν των νόμων των κρατών που την καθιστούν τέτοια. Το αποτέλεσμα είναι άνθρωποι «παράνομοι», αόρατοι για την έννομη τάξη των χωρών διαμονής τους, απολύτως ορατοί όμως στην αγορά εργασίας.

2.4. Η τέταρτη αντίληψη που χρειάζεται, αν όχι ανασκευή, σίγουρα σχετικοποίηση είναι αυτή που θεωρεί με απόλυτο τρόπο ότι οι μετανάστες έρχονται «για να ριζώσουν». Στη συντριπτική πλειοψηφία, οι άνθρωποι αποδημούν με στόχο τον επαναπατρισμό και έχει ενδιαφέρον ότι τόσο οι ίδιοι όσο και οι έννομες τάξεις των χωρών υποδοχής επιθυμούν να βλέπουν τη μετανάστευσή τους ως μια εμπειρία παροδική. Ωστόσο, η αλήθεια βρίσκεται κάπου στη μέση: οι περισσότεροι άνθρωποι που αποδημούν φαντάζονται ότι κάποτε θα παλιννοστήσουν διότι προφανώς αυτό επιθυμούν ενώ, στην πράξη, τελικώς, δεν τα καταφέρνουν. Η πολύχρονη παραμονή τους στο εξωτερικό τους εξοικειώνει με την μεταναστευτική εμπειρία ενώ η πάροδος του χρόνου εκτός πατρίδας καθιστά την επιστροφή αυτών και των απογόνων τους, ιδιαίτερα επίπονη διαδικασία. Με την έννοια αυτή λοιπόν, «η μετανάστευση αποτελεί ένα, σε μεγάλο βαθμό, αυτοτροφοδοτούμενο αλυσιδωτό φαινόμενο...».¹¹

2.5. Σε συνέχεια του προηγούμενου, έχει σημασία να κατανοήσουμε είναι ότι η μετανάστευση διογκώνει τις υποδομές και τις συνθήκες που την δημιουργούν. Παντού στον κόσμο, από τα σύνορα των ΗΠΑ με το Μεξικό ως τα σύνορα Ελλάδας με την Αλβανία ισχύει ότι η «μετανάστευση είναι ευκολότερο να ξεκινήσει παρά να σταματήσει» σε πείσμα των αντιμεταναστευτικών πολιτικών που υλοποιούνται σήμερα.¹² Λέγοντας αυτό δεν θα πρέπει ωστόσο να ξεχνάμε ότι, όπως όλα τα ιστορικά φαινόμενα, τα μεταναστευτικά ρεύματα έχουν ημερομηνία λήξης. Εάν μη τι άλλο, η εμπειρία της αποδημίας από την Ευρώπη κατά τη διάρκεια του 19ου και 20ού αιώνα το αποδεικνύει περίτρανα. Η μετανάστευση, όπως και κάθε άλλο κοινωνικό φαινόμενο, δεν προσφέρεται για προσεγγίσεις που απλοποιούν τις τάσεις και τις εσωτερικές του διαπλοκές, διότι συχνά αυτές οι τάσεις είναι αντικρουόμενες.

2.6. Μια ακόμη διαδεδομένη αντίληψη των πολιτών του αναπτυγμένου κόσμου και των πολιτικών ελίτ του κόσμου αυτού υπαγορεύει ότι οι πατρίδες τους έχουν υποστεί ή έχουν να υποστούν το συγκριτικά μεγαλύτερο πληθυσμιακό βάρος μεταναστευτικών πληθυσμών. Η αντίληψη αυτή σκοντάφτει στην ιστορική πραγματικότητα καθώς, σύμφωνα με τον ΟΗΕ, η Ευρώπη συγκεντρώνει στατιστικά χαμηλότερο αριθμό μεταναστών από άλλα κράτη του κόσμου. Είναι ενδεικτικό ότι τα τελευταία πενήντα χρόνια οι πληθυσμιακές μετακινήσεις από και προς την Ευρώπη αποτελούν μόλις το 12-15% των διεθνών μεταναστεύσεων.¹³ Όπως ο δυτικός κόσμος δεν είναι το κέντρο του κόσμου γενικώς, έτσι και δεν είναι και το κέντρο των μεταναστευτικών ροών. Η πολιτική κινδυνολογία που συσσωρεύεται στη Δύση από αυτή την παραπλανητική θέαση της μετανάστευσης ανά την υφήλιο είναι τόσο έντονη ώστε έχει καταντήσει η ίδια απειλή για την συνοχή των αναπτυγμένων κοινωνιών.

2.7. Μιας και έγινε λόγος για τη συνοχή των αναπτυγμένων κοινωνιών, έχει σημασία να υπογραμμίσει κανείς ότι παρά την εντατική συζήτηση που λαμβάνει χώρα την τελευταία δεκαετία σχετικά με το δίπολο «μετανάστευση-κοινωνική ενσωμάτωση», η «έννοια της ‘κοινωνικής ενσωμάτωσης’ υπερβαίνει το πρόβλημα των αλλοδαπών μεταναστών και αφορά το σύνολο της κοινωνίας».¹⁴ Η παραπάνω παραδοχή είναι ίσως αυτονόητη, ωστόσο η ιδιαίτερη έμφαση που αποδίδεται επισήμως στην ανάγκη «ένταξης» των μεταναστών και η όλη φιλολογία περί αυτής υποκρύπτει την παραπλανητική παραδοχή ότι οι κοινωνίες μας είναι, κατά κανόνα, συνεκτικές ενώ η συνοχή τους δοκιμάζεται αποκλειστικά από τη μετανάστευση. Όμως, ούτε η συνοχή των κοινωνιών είναι κεκτημένη, ούτε ο κοινωνικός αποκλεισμός κατάσταση πάγια.¹⁵

2.8. Τέλος, αυτό (που επισημαίνεται στον τίτλο και την εισαγωγή του άρθρου αυτού και) με το οποίο έχει να αναμετρηθεί οποιοσδήποτε προσπαθεί να συνάγει επιστημονικά επαληθεύσιμα συμπεράσματα για τη μετανάστευση είναι αυτό που εύστοχα ονομάστηκε «παροντισμός που εννοεί να παρουσιάζει όλα τα φαινόμενα ως καινοφανή».¹⁶ Όλα μας φαίνονται τόσο καινούργια και αυτό το ιστορικά «νέο» είναι που δικαιολογεί την αμηχανία ή, ακόμη περισσότερο, την άγνοιά μας, να βρούμε λύσεις στα ζητήματα που τίθενται. Ωστόσο, επισημαίνεται πως δύσκολα θα βρει κανείς κάποιον τύπο μετανάστευσης που δεν έχει κανένα ιστορικό προηγούμενο με ορισμένα, τουλάχιστον, συναφή γνωρίσματα.¹⁷ Η χρήση του επιχειρήματος αυτού στην Ελλάδα είναι, όπως όλοι γνωρίζουμε, κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετιαετίας, συνεχής, ωστόσο παραπλανητική και μονομερής. Όπως έγκυρα επισημαίνεται, εάν δούμε τη μετανάστευση στη βάση του σύγχρονου τρόπου διοικητικής ρύθμισης και ελέγχου

της «εισόδου ξένων πολιτών» στη χώρα, τότε όντως η Ελλάδα μετατράπηκε πολύ πρόσφατα από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών (νωρίτερα πάντως από τη δεκαετία του 1990). «Αν τη δούμε όμως στη βάση της κινητικότητας της εργασίας στην ιστορική της προοπτική, τότε η νέα μετανάστευση δεν αποτελεί παρά ένα νέο επεισόδιο σε μια σειρά παρομοίων και διαφορετικών επεισοδίων».¹⁸

Η ιστορία της μετανάστευσης παρέχει γενναιόδωρα παραδείγματα από το παρελθόν –εγγύτερο ή πιο μακρινό– από τα οποία προκύπτει ότι η μετανάστευση προκαλεί δομικά την έννοια της αυτοχθονίας. Είναι εξαιρετικά δύσκολο –εάν εξαιρέσει κανείς κάποιες παραδοσιακές εθνότητες ή φυλές– να εντοπιστεί ο απολύτως αυτόχθων, έστω και εάν αυτός προσλαμβάνει τον εαυτό του έτσι. Σχεδόν πάντα, κάπου βαθιά θαμμένη πίσω από την ιδέα της αυτοχθονίας, ιστορικά βρίσκεται μια μικρή ή μεγαλύτερη μετανάστευση. Ο αυτοχθονισμός είναι μια «μυθιδεολογία»,¹⁹ στηρίζεται δηλαδή σε μύθους οι οποίοι διαπλέκονται με ιδεολογήματα που αφορούν τον τρόπο συγκρότηση της πολιτικής κοινότητας και οριοθέτησης της επικράτειας. Ο αυτοχθονισμός τελικά αναδεικνύεται ως ένας ακόμη τρόπος φαντασιακής συγκρότησης της πολιτικής κοινότητας.

3. Πόσο κοντά, μα τόσο μακριά...

*«Η αρτιότερη έκφραση μιας θεωρίας δίνεται την στιγμή που αυτό που επιχειρεί να ταξινομήσει τελεί ήδη υπό καθεστώς θεμελιώδους αμφισβήτησης, ξεπερασμένο κατά τρόπο ώστε οι θεωρίες να εμφανίζονται πολύ συχνά ως μια προσπάθεια να διαχειριστούμε το παρόν και το μέλλον στη βάση ενός σώματος κανόνων που αρθρώνονται πάνω σε αξίες του παρελθόντος. Και είναι παραδόξως τη στιγμή εκείνη, τη στιγμή λοιπόν που οι αξίες αυτές αποκτούν την καλύτερη εκφορά τους, που αρχίζουν να ξεπερνιούνται, προσκολλημένες καθώς είναι σε μια πραγματικότητα που ήδη έχει τελεί σε καθεστώς μετάλλαξης.»*²⁰

Με τον τρόπο αυτό, ένας Γάλλος μαρξιστής διεθνολόγος πριν από αρκετά χρόνια -την εποχή που ο ακαδημαϊκός κόσμος ακόμη αναστοχαζόταν πάνω στις ιδεολογικές προϋποθέσεις του δικαίου και δεν αρκούσαν στην αναπαράστασή τους στο πεδίο των κανόνων- προσπαθούσε να εξηγήσει τι είναι αυτό που καθιστά το διεθνές δίκαιο όχι απλώς αδύναμο στο να παρέχει ικανοποιητικές λύσεις σε προβλήματα της διεθνούς γεωπολιτικής συγκυρίας, αλλά πολύ συχνά και εμπόδιο το ίδιο στην παροχή λύσεων έως ότου ευθυγραμμιστεί με τις νέες καταστάσεις που προσδοκούν διαφορετικές ρυθμίσεις. Αλλά και τότε,

πάλι το διεθνές δίκαιο φαίνεται να είναι πίσω, διότι οι καιροί αλλάζουν γρηγορότερα.

Στην παραπάνω διατύπωση υπάρχει μεγάλη αλήθεια, η οποία μάλιστα είναι προφανής στον τρόπο με τον οποίον η Ευρώπη των ημερών μας διαχειρίζεται τη σύγχρονη μεταναστευτική της εμπειρία. Με απλά λόγια, είμαστε πίσω από τις εξελίξεις. Γράφει η Green: «Υπάρχει ένα πρόβλημα σύμφυτο με τις μεταναστευτικές σπουδές: δεν μπορούμε να προσεγγίσουμε τη μετανάστευση παρά μόνο αφού συντελεστεί.»²¹ Η πρόταση αυτή διαβάζεται με περισσότερους από έναν τρόπους. Ο πρώτος και αυθεντικός είναι αυτός που προτείνει η ίδια η συγγραφέας. Η *αντίστροφη γραμμικότητα*: «... η διαδρομή του μετανάστη δεν μπορεί παρά να αναπαρασταθεί εκ των υστέρων, όπως κάθε ιστορικό φαινόμενο». Ο κοινωνικός ερευνητής που μελετά τα μεταναστευτικά ρεύματα καθώς και εκείνος που πολιτικά ενδιαφέρεται να δώσει θεσμικά και ανθρώπινα ενδεδειγμένες διεξόδους στα προβλήματα που η μετανάστευση αναδεικνύει στις κοινωνίες βρίσκεται ενώπιον μιας αναπόδραστης δυσκολίας: τη δυσκολία που έχει οποιοσδήποτε που βρίσκεται ενταγμένος σε μια συγκυρία πολιτικά εντατικών ανταγωνισμών και διαιρέσεων να προβεί στις απαραίτητες ταξινομήσεις: ο αναστοχασμός στη μετανάστευση είναι δύσκολη υπόθεση.

Όπως έχει γραφτεί από σοφή πένα, «[ο]ι όψεις των πραγμάτων που είναι οι πιο σημαντικές για εμάς είναι κρυμμένες εξαιτίας της απλότητας και της εγγύτητάς τους. Είμαστε ανίκανοι να δούμε κάτι, κυρίως όταν αυτό είναι μπροστά στα μάτια μας».²² Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα: η Γερμανία στα τέλη του 20ού αιώνα –με δυο γενιές πλέον πρόσφατης μεταναστευτικής εμπειρίας– διερωτάται εάν είναι όντως μεταναστευτικό κράτος...

4. Η μετανάστευση: ο κανόνας κι η εξαίρεση

4.1. Ο κανόνας ...

Η μετανάστευση είναι ολικό φαινόμενο υπό την έννοια ότι αλλάζει τα πάντα σε όλους: και στους μετανάστες, αλλά και στους γηγενείς. Στις χώρες υποδοχής, αλλά και καταγωγής. Την ίδια στιγμή, οι ανθρώπινες αξίες που αλλάζουν από τη μετανάστευση τροφοδοτούν με μεγαλύτερη ορμή τις ιστορικές πιθανότητες μελλοντικών μεταναστεύσεων καθώς η ίδια η μεταναστευτική εμπειρία καλλιεργεί μια δεξιότητα κινητικότητας που οι άνθρωποι δεν είχαν προηγουμένως, όπως επισημαίνεται εδώ και πολλά χρόνια στο χώρο των μεταναστευτικών σπουδών.²³ Η μετανάστευση δεν αρκείται στο να τροποποιεί δείκτες οικονομικής ανάπτυξης και να μεγαλώνει τα εμβάσματα, αλλά αλλάζει συνήθειες ριζωμένες στα ανθρώπινα ήθη, όπως, λόγου χάρη, οι γευστικές προτιμήσεις αλλά και τα μουσικά ακούσματα. Η μετανάστευση είναι διαχρονικό φαινόμενο γιατί οι άνθρωποι πάντα μετανάστευαν προς αναζή-

τηση καλής ή καλύτερης ζωής με αποτέλεσμα η επί γης πληθυσμιακή κινητικότητα να είναι κανόνας, τουλάχιστον στις μεγάλες ιστορικές κλίμακες.

4.2. ... κι η εξαίρεση

Την ίδια στιγμή, ωστόσο, που η μετανάστευση αποτελεί ιστορικό κανόνα, είναι ταυτόχρονα μια δημογραφική εξαίρεση. Σύμφωνα με στοιχεία του ΟΗΕ, στις αρχές του 21ου αιώνα μόλις κάτι λιγότερο από το 3% του παγκόσμιου πληθυσμού ζούσε έξω από τις χώρες καταγωγής του.²⁴ Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στις αρχές του 2006 στα 25 κράτη μέλη της Ένωσης, κατοικούσαν περίπου 15 εκατομμύρια μετανάστες, ήτοι το 3,35% του ευρωπαϊκού πληθυσμού.²⁵

Το προηγούμενο έχει σημασία να επισημαίνεται διότι η μετανάστευση ως ιστορικός κανόνας μπορεί εύκολα να εργαλειοποιηθεί ως μείζονα εικαζόμενη απειλή για τις κοινωνίες των αναπτυγμένων κρατών. Για το λόγο αυτό έχει σημασία να δίνεται η απαραίτητη έμφαση και στις δύο προηγούμενες ιδιότητες. Με τον τρόπο αυτό ουσιαστικά απομυθοποιούμε το μεταναστευτικό φαινόμενο δημιουργώντας ένα γόνιμο πεδίο αναστοχασμού για τη μελέτη των επιπτώσεών της.

Τα προηγούμενα συνιστούν μάλλον κοινότοπες παραδοχές των ανθρωπιστικών επιστημών του 21ου αιώνα και δεν φαίνεται πλέον να δημιουργούν σοβαρές έριδες μεταξύ των ανθρώπων που μελετούν το μεταναστευτικό φαινόμενο εξ ου και αποτελούν, κατά μείζονα τρόπο, το εισαγωγικό μάθημα για εκπαιδευόμενους ιστορικούς, πολιτικούς επιστήμονες, κοινωνιολόγους, ανθρωπολόγους και άλλους που επιθυμούν την εξοικείωση τους με το μεταναστευτικό φαινόμενο.

Ο ιστορικά διαρκής χαρακτήρας των μεταναστευτικών ροών φαίνεται σαν να είχε ξεχαστεί τα τελευταία χρόνια από τις διοικητικές και πολιτικές ελίτ που διαχειρίζονται το ζήτημα στην ευρωπαϊκή ήπειρο, τόσο σε εθνικό όσο και κοινοτικό επίπεδο. Ο J. Massey, ομολογουμένως με μια δόση υπερβολής, γράφει πως το πρόσφατο μεταναστευτικό boom έπιασε πολίτες, αξιωματούχους και επιστήμονες στον ύπνο, και, «όταν μιλάμε για διεθνή μετανάστευση ο κοινός νου μένει προσκολλημένος σε έννοιες, προσλήψεις και μοντέλα του 19ου αιώνα».²⁶

5. Ένας καλώς νοούμενος πραγματισμός

Σε όλη αυτήν τη συζήτηση έχει σημασία ένας καλώς νοούμενος πραγματισμός. Λέω «καλώς νοούμενο» πραγματισμό διότι στην καθομιλουμένη για τη μετανάστευση, συχνά, ο «ρεαλισμός» ισοδυναμεί με τον απολογητισμό των κατασταλτικών πολιτικών, ενώ αυτοί που δεν τον συμμερίζονται, στην καλύτερη των περιπτώσεων, εγκυβιβάλλονται για ιδεαλιστικό ανθρωπισμό καλών μα ατελέσφο-

ρων προθέσεων. Το ζήτημα ωστόσο δεν είναι ανθρωπιστικό. Είναι βαθιά ιστορικό και ταξικό.

5.1. Η προσδοκία να σταματήσει η μετανάστευση είναι ανιστόρητη

Ο πραγματισμός αυτός λοιπόν κατά την άποψή μου, θα υπαγόρευε σχηματικά την κίνηση μεταξύ δύο πολιτικών δεδομένων. Πρώτον, ότι η μετανάστευση –η λεγόμενη «παράνομη»– θα συνεχιστεί στο πολιτικά προβλέψιμο μέλλον. Το γεγονός αυτό δεν σημαίνει ότι αποκλείονται αυξομειώσεις στην έντασή της, ωστόσο είναι μάλλον προφανές ότι οι λόγοι που γεννούν τη μετανάστευση αυτή είναι εξαιρετικά δύσκολο να καταπολεμηθούν με τις τρέχουσες πολιτικές σε οικουμενικό επίπεδο. Σε αναζήτηση νέων περιφερειακών ή παγκοσμίων συμμαχιών για την άμβλυνση των κολοσσιαίων ανισοτήτων στο ευ ζην των ανθρώπων –ανισοτήτων που γεννούν την αποδημία– είναι κρίσιμο να αναδειχθεί το πολιτικά αναπόδραστο της λεγόμενης «παράνομης» μετανάστευσης για το μεσοπρόθεσμο μέλλον. Αυτή είναι η μια όψη του νομίσματος, δυσάρεστη για τους «ρεαλιστές» εκείνους που τελικώς αποδεικνύονται ελάχιστα ρεαλιστές καθώς η πρόταση καταστολής της μετανάστευσης, η λεγόμενη μηδενική ανοχή στην «παράνομη» μετανάστευση, δεν έχει ιστορικά ερείσματα.

5.2. Το δικαίωμα ελέγχου των συνόρων νομικά εύλογο

Η άλλη όψη είναι μάλλον δυσάρεστη για την άλλη πλευρά, γι' αυτήν των ανοικτών συνόρων. Το σύνθημα «No borders» αποτελεί εδώ και πολλά χρόνια το σήμα κατατεθέν της αλληλεγγύης προς τις μεταναστευτικές κοινότητες ενώ μαζί με το «Ένας άλλος κόσμος είναι εφικτός» συνθέτουν ένα προγραμματικό λόγο πολιτικής ανατροπής που την τελευταία δεκαετία έχει ενώσει σε παγκόσμιο και ευρωπαϊκό επίπεδο είναι κίνημα αμφισβήτησης και κριτικής του καπιταλιστικού καταμερισμού εργασίας σε όλο το δυτικό ημισφαίριο, με τη μετανάστευση ψηλά στην πολιτική του ατζέντα. Το γεγονός ωστόσο ότι ένας κόσμος χωρίς σύνορα είναι επιθυμητός και εφικτός δεν μπορεί αυτομάτως να σημαίνει ότι τα σύνορα είναι δυνατό να τελούν υπό κατάργηση στον κόσμο των κρατών όπως τον ξέρουμε σήμερα. Κράτη χωρίς σύνορα δεν εννοιολογούνται. Η ιδέα της εδαφικότητας είναι συνυφασμένη με την ιστορική εκδοχή του νεωτερικού κράτους που ασκεί την εξουσία του επί ενός πληθυσμού πάνω σε οριοθετημένο έδαφος.²⁷ Ασφαλώς, η αρχή της εδαφικότητας δεν είναι ένα ιστορικό θέσφατο υπό την έννοια ότι θα διαρκέσει για πάντα. Όσο πάντως διαρκεί αυτός ο κρατικός τύπος, κατάργηση των συνόρων δύσκολα νοείται. Και όπου αυτό αρχίζει να συμβαίνει, όπως εντός της Ε.Ε, η αδρανοποίηση των εσωτερικών συνόρων συνοδεύεται από αυστηροποίηση των εξωτερικών.

Η αξίωση των κρατών να ελέγχουν τα σύνορά τους μπαίνει και βγαίνει από το έδαφός τους μπορεί να αντιμετωπίζεται με

καχυποψία διότι στο όνομα αυτού του ελέγχου γίνονται βαναυσότητες από διωκτικές αρχές, αλλά, σίγουρα, δεν μπορεί παρά να λογίζεται ως μια πολιτική ιστορικά σύστοιχη με τον κρατικό τύπο εξουσίας που όλοι ξέρουμε. Άρα, το «no borders» δεν είναι δυνατό να αποτελεί μια πειστική απάντηση στο ζήτημα της μετανάστευσης για σήμερα και αύριο. Πρόκειται για μια προγραμματική στόχευση που προϋποθέτει το μαρασμό, όπως θα λέγαμε κάποτε, της κρατικής κυριαρχίας. Άρα –μας αρέσει δεν μας αρέσει– τα σύνορα, σε κάποια μορφή ή άλλη που προϋποθέτει άσκηση εξουσίας, θα υπάρχουν προσπαθώντας να ελέγξουν (και) τη μετανάστευση, εφόσον υπάρχουν κράτη.

5.3. Η ευθύνη και το κόστος της

Όσο λοιπόν πρέπει να αντιληφθούμε τη δεδομένη θέση αυτής της πραγματικότητας στη μακρόσυρτη ιστορική συγκυρία που βιώνουμε, άλλο τόσο πρέπει τα κράτη να συμφιλιωθούν με την πραγματικότητα που υπαγορεύεται από την ιστορική διαχρονικότητα της μετανάστευσης. Την παραδοχή, δηλαδή, ότι μετανάστευση υπήρχε και θα υπάρχει και ότι οι μεταναστευτικές ροές δεν παύουν επειδή υπάρχουν αυστηρά σύνορα.²⁸

Μετά την 11η Σεπτεμβρίου, το μεταναστευτικό απέκτησε ιδιότητες υψηλού πολιτικού διακυβεύματος, («high policy issue») ακριβώς εξαιτίας της σχέσης του με τις πολιτικές ασφαλείας στον πρώτο κόσμο.²⁹ Η συσχέτιση της μετανάστευσης με την ασφάλεια με τον τρόπο αυτό υποκρύπτει ότι η μετανάστευση δεν είναι πρωτίστως αιτία απειλής στην ανθρώπινη ασφάλεια. Είναι αποτέλεσμα της: άνθρωποι πολλές φορές αποδημούν διότι φοβούνται. Κι αυτή η απλή αλήθεια έχει στις μέρες μας ξεχαστεί. Η συμβατική διάκριση μεταξύ μετανάστη και πρόσφυγα έχει εκφυλιστεί καθώς είτε απλώς πρόσφυγες δεν αναγνωρίζονται –όπως στην Ελλάδα– είτε, τα ποσοστά αναγνώρισης της προσφυγικής ιδιότητας συρρικνώνονται δραματικά, όπως σε πολλά κράτη της υπόλοιπης Ευρώπης.

Ο εκφυλισμός της έννοιας του πρόσφυγα και του ασύλου είναι μια κρίσιμη οπισθοχώρηση των εγγυήσεων προστασίας που παρείχε ως σήμερα το διεθνές δίκαιο και, ως τέτοια, προκαλεί έντονες ανησυχίες, οι οποίες διαρκώς εγείρονται από τα αρμόδια όργανα.³⁰ Το γεγονός ότι αυτή τη στιγμή, η μετανάστευση σε μια σειρά από κράτη έχει στην πράξη καταστεί απολύτως αδύνατη λόγω των απαγορευτικών νόμων έχει ως μείζονα παράπλευρη απώλεια την περαιτέρω απαξίωση της έννοιας του πρόσφυγα καθώς η μόνη ελπίδα άνθρωποι να αποκτήσουν κάποιον –έστω και προσωρινό– τίτλο παραμονής είναι να ζητήσουν άσυλο, ανεξάρτητα εάν διώκονται στις χώρες καταγωγής τους. Τα ποσοστά απόδοσης ασύλου δεν υπήρξαν άλλοτε τόσο χαμηλά στη Δύση, ενώ σε χώρες που δέχονται την ισχυρότερη πίεση λόγω της γεωγραφι-

κής τους θέσης, όπως η Ελλάδα, έχουν στρογγυλοκαθίσει εδώ και αρκετά χρόνια στο σχεδόν απόλυτο μηδέν.

Το άσυλο, από τη φύση του, είναι ένας «ανοιχτός» νομικός θεσμός, υπό την έννοια ότι δεν δύναται να γνωρίζει χρονικά όρια, όπως οι πολλές διαδικασίες νομιμοποίησης μέσω αδειών παραμονής στα κράτη υποδοχής. Το αποτέλεσμα είναι οι περισσότεροι να προσανατολίζονται όχι στην καθεαυτού ιδιότητα του πρόσφυγα αλλά σε αυτή του απλού «αιτούντος άσυλο» ως μια προσωρινή λύση για να παραμείνουν ακόμη λίγο στο έδαφος της χώρας υποδοχής σε ένα καθεστώς πάγιας μεταβατικότητας, καθώς αυτό το καθεστώς είναι η μόνη διέξοδος για παραμονή.

6. Παραπλανητικές προσλήψεις για την ασφάλεια

Σε αυτό το πλαίσιο εκφέρεται η σημερινή συζήτηση για τη μετανάστευση με μόνιμη επωδό αυτή που έρχεται και επανέρχεται όταν μια πολιτική κοινότητα νιώθει να απειλείται: την ασφάλεια. Ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνεται η ίδια η μετανάστευση από το κοινοτικό δίκαιο παραπέμπει στην έννοια του ελέγχου (όχι με το κοινωνικό αλλά) με το αστυνομικό του περιεχόμενο. Σύμφωνα με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (άρθρο 2) ένας από τους στόχους της ΕΕ είναι «να διατηρήσει και να αναπτύξει την Ένωση ως χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, μέσα στον οποίο εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων σε συνδυασμό με κατάλληλα μέτρα όσον αφορά τους ελέγχους στα εξωτερικά σύνορα, το άσυλο [και] τη μετανάστευση.» Με δεδομένο λοιπόν, ότι η ελεύθερη κυκλοφορία εντός της ενωσιακής επικράτειας ουσιαστικά ταυτίζεται από την ίδια τη Συνθήκη με το καθεστώς ελέγχου των ορίων της δεν θα πρέπει να ξενίζει το πραγματικά οξύμωρο ότι για τους αξιωματούχους της αρμόδιας διεύθυνσης της Ε.Ε. «ο έλεγχος των συνόρων αποτελεί τον πιο επιτυχημένο τομέα μεταναστευτικής πολιτικής σε επίπεδο ΕΕ».³¹ Η αλήθεια είναι βέβαια ότι αυτό είναι αναμενόμενο σε μια Ένωση κρατών που υπάγει τη μετανάστευση στη Γενική Διεύθυνση Δικαιοσύνης και Ασφάλειας αντί στην αντίστοιχη της Απασχόλησης. Μέχρι και η Ελλάδα ακόμη –κατεξοχήν παράδειγμα κράτους του ευρωπαϊκού Νότου που συνέδεσε τις κρίσιμες κοινωνικές πτυχές διαχείρισης του μεταναστευτικού με το «Δημόσιας Τάξης»– αρχίζει εσχάτως να αντιλαμβάνεται ότι η πρόσληψη του μεταναστευτικού ως αστυνομικού ζητήματος δημιουργεί μείζονα ζητήματα πολιτικού προγραμματισμού και επιτείνει ερωτήματα κοινωνικής συνοχής στη χώρα.

6.1. Γενικά για την έννοια της ασφάλειας στη νομική και πολιτική θεωρία

Η έννοια της ασφάλειας βρίσκεται στο κέντρο του προβληματισμού και της έρευνας διαφόρων γνωστικών χώρων της νομικής και πολιτικής θεωρίας. Η ενασχόληση

με την ασφάλεια στο πλαίσιο της ελληνικής νομικής θεωρίας κυρίως του ποινικού και δημοσίου δικαίου έχει ως αφετηρία τον προβληματισμό αναφορικά με τα όρια μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας. Η επιλογή του θέματος αυτού είναι ιστορικά επακόλουθη της μη ομαλής ελληνικής πολιτειακής ιστορίας ενώ επίσης αυτονόητη είναι και η απάντηση που συνταγματολόγοι και ποινικολόγοι δίνουν στο δίλημμα αυτό.

Για την έννομη τάξη της Ελλάδας, η ασφάλεια δεν αποτελεί αυτοτελές προστατευόμενο αγαθό αλλά ένα καθεστώς, μια κατάσταση απόρροια της κατοχύρωσης ή μη των εννόμων αγαθών μιας ανθρώπινης κοινότητας ή ενός προσώπου. Συνεπώς, δίλημμα παραίτησης από την ελευθερία ή απενεργοποίησής της υπέρ της ασφάλειας είναι, κατά κάποιον τρόπο, μόνο φαινομενικό καθώς η ασφάλεια νοείται μόνο εν ελευθερία.

Η πρόσληψη της «ασφάλειας» σαν μια κατάσταση ή ένα μέσο για την αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων είναι ένας καταρχήν ορθός και αναγκαίος, πλην όμως όχι αρκετός, για να δώσει απαραίτητες απαντήσεις σε οριακές καταστάσεις διλημάτων μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας. Έναντι άλλου παραδείγματος, μπορούμε με βεβαιότητα να υποθέσουμε ότι με διαφορετικό τρόπο λύνει ένα κλασσικό δίλημμα μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας η θεωρία της *Raison d'Etat* ή *Ration di Stato*³² από ότι ο φιλελεύθερος συνταγματισμός του 20ού αιώνα. Χωρίς περιστροφές λοιπόν, η πρώτη θεωρία, απαντάει στο ερώτημα αυτό άμεσα και ξεκάθαρα πως οι κυβερνήσεις πολιτικές τάξεις δικαιούνται και υποχρεούνται, κάθε φορά που η ασφάλεια του Κράτους βρίσκεται σε κίνδυνο, να παραβιάζουν τους νομικούς, ηθικούς, πολιτικούς και οικονομικούς κανόνες που διέπουν την κοινωνική συμβίωση, προκειμένου να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τον κίνδυνο. Από την πλευρά του, ο συνταγματισμός του 20ού αιώνα επεχείρησε να δαμάσει την *raison d'Etat* συγκροτώντας ουσιαστικά αυτό που ακόμη ξέρουμε ως κράτος δικαίου. Το κράτος δικαίου έχει τις λεγόμενες «δικλίδες ασφαλείας» του ώστε να αποτρέπει την επίκλησή της ασφάλειας ως πρόσχημα ή άλλοθι για την επιβολή της αναίρεσής του. Με τον τρόπο αυτό λοιπόν, γεννιέται το λεγόμενο «Συνταγματικό Δίκαιο της ανάγκης» που τίθεται προσωρινά σε ισχύ σε εξαιρετικές καταστάσεις και για όσο διαρκούν αυτές, υπό την σκέπη της αρχής της νομιμότητας.³³

Στις μέρες μας λοιπόν η έννοια της ασφάλειας καθίσταται αντικείμενο εντατικών νοητικών επεξεργασιών στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, οι οποίες έχουν, γενικά, την τάση διεύρυνσης του πεδίου αναφοράς καθώς και την εμβάθυνση του περιεχομένου του όρου. Μπορούμε λοιπόν, για οικονομία, να συμφωνήσουμε πως η «ασφάλεια» μπορεί να εννοιολογηθεί, στην παραδοσιακή της εκδοχή,

ως η ελευθερία από απειλές που θέτουν εν κινδύνω την επιβίωση και συνοχή της πολιτικής κοινότητας και των ατομικών δικαιωμάτων. Άρα, η ασφάλεια εξ ορισμού είναι έννοια περιεκτική που ενέχει μια ευρύτατη περιοχή κοινωνικής ευθύνης πέραν του κατασταλτικού ελέγχου.

6.2. Η εκτροπή της έννοιας: από την ασφάλεια της τιμωρίας στην ανασφάλεια δικαίου³⁴

Τα τελευταία χρόνια σε όλη την Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, βιώνουμε μια μακρόσυρτη συγκυρία εκφυλισμού κομβικών εννοιών της δικαιοκρατικής ιδέας: αυτή είναι η βασική θέση που εκφράζεται στις γραμμές που ακολουθούν. Οι παραπάνω έννοιες αφορούν τον πυρήνα των εγγυητικών λειτουργιών του πολιτεύματος, με πρώτη και καλύτερη την έννοια της ασφάλειας.

Ας το δούμε. Η ασφάλεια είναι βασική προϋπόθεση του ευ ζην, τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινοτικό επίπεδο. Χωρίς μια στοιχειώδη αίσθηση ασφάλειας, δεν νοείται ανθρώπινη κοινότητα διότι ακυρώνονται οι σχέσεις μεταξύ των προσώπων. Χωρίς ασφάλεια, δεν νοείται ουσιαστική ύπαρξη και αποτελεσματική άσκηση δικαιωμάτων από ανθρώπους. Ο άνθρωπος που είτε κινδυνεύει, είτε νομίζει ότι κινδυνεύει, περιορίζει, εξ ορισμού, και τον χώρο άσκησης της ελευθερίας του, υπό την προφανή έννοια ότι δεσμεύει τις επιλογές του. Περαιτέρω στη διάσταση αυτή, η ίδια η αρχή του κράτους δικαίου-κράτους κανόνων και όχι αποφάσεων –είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιδέα της ασφάλειας δικαίου, δηλαδή τη μόνιμη ανάγκη για προβλεψιμότητα των έννομων επιπτώσεων των πράξεων και των παραλείψεων των ανθρώπων. Είμαστε ασφαλείς όταν ξέρουμε τι πρόκειται να μας συμβεί εάν κάνουμε ή δεν κάνουμε κάτι.

Αυτή η αυτονόητη εκδοχή της ασφάλειας σήμερα απαξιώνεται, αδρανοποιείται και δίνει τη θέση της σε μια γενικόλογη αφαίρεση ασφάλειας ποινικού τιμωρητικού χαρακτήρα. Εμβληματικό ρόλο σε αυτή την εννοιολογική εκτροπή παίζει ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνεται η μετανάστευση. Ας θυμίσουμε λίγο πρόσφατο νόμο και προεδρικό διάταγμα το οποίο αναθέτει την εξέταση του αιτήματος ασύλου στην αποκλειστική αρμοδιότητα των αστυνομικών διευθυντών και στερεί από τους αιτούντες άσυλο το δικαίωμα εξέτασης του αιτήματός τους σε δεύτερο βαθμό. Ο αστυνομικός διευθυντής άλλα –οφείλει να– ξέρει, και όχι σε ποιες περιοχές του πλανήτη διώκονται οι άνθρωποι. Ο νόμος παρατείνει τη διοικητική κράτηση για περίοδο έως και ένα έτος, προβλέποντας μια υπέρμετρα αυστηρή ποινή στέρησης της ελευθερίας σε βάρος ανθρώπων που δεν έχουν παραβιάσει άλλον κανόνα δικαίου παρά μόνο στερούνται των νομιμοποιητικών εγγράφων παραμονής στη χώρα. Τρίτο και χειρότερο, δίνει τη δυνατότητα σε κάθε αστυνομικό διευθυντή να διατάσσει την απέλαση κάθε αλλοδαπού σε βάρος του

οποίου έχει ασκηθεί ποινική δίωξη για κάθε πλημμέλημα, χωρίς να απαιτείται τελεσίδικη καταδίκη από δικαστήριο.³⁵ Όπως έχει ήδη ειπωθεί, πρόκειται για διάταξη που –πέραν των άλλων– βάλλει ευθέως κατά του τεκμηρίου αθωότητας, εισάγοντας εκ νέου στην ελληνική πολιτική ιστορία ένα επιπρόσθετο κριτήριο επικινδυνότητας μιας ομάδας ανθρώπων επειδή δεν είναι Έλληνες. Για να μην ξεχνιόμαστε, μέχρι πριν από 35 χρόνια, το ίδιο κριτήριο επικινδυνότητας υπήρχε για μια μερίδα ημεδαπών «ανάξιων» να είναι Έλληνες.

Η αντιμετώπιση της μετανάστευσης με όρους άμυνας που παραπέμπουν σε υπηρεσίες δίωξης ενισχύει την ανασφάλεια δικαίου, τοποθετώντας κρίσιμα πληθυσμιακά μεγέθη –όχι μόνο μεταναστών– σε ένα μόνιμο καθεστώς ομηρίας και ατελέσφορης μετάβασης από τη νομιμότητα στην παρανομία όσον αφορά την παραμονή και την εργασία. Οι άνθρωποι παρανομούν διότι αδυνατούν να είναι νόμιμοι, προκειμένου να επιτελούν στοιχειώδεις κοινωνικές λειτουργίες. Η διαρκής λοιπόν αναζήτηση της ασφάλειας με όρους τιμωρίας και δίωξης ενισχύει την ανασφάλεια

α) σε επίπεδο πραγματικής διακινδύνευσης, εφόσον το καθεστώς παρανομίας εκτρέφει δεδομένα παραβατικές συμπεριφορές, εκθέτοντας τους ανθρώπους σε δίκτυα προστασίας που υποκαθιστούν το κράτος,

β) τροφοδοτεί το *αίσθημα ανασφάλειας*, μεταναστών και μη, καθώς αμφότεροι νιώθουν απειλούμενοι,

γ) κατεξοχήν ενισχύει την *ανασφάλεια δικαίου*, καθώς η διαρκής αναζήτηση της ασφάλειας με όρους δίωξης παραπέμπει σε διοικητικές συμπεριφορές που παραβιάζουν συνταγματικές εγγυήσεις.

6.3 «Εμείς είμαστε με την ασφάλεια»

Με αφορμή λοιπόν τη μετανάστευση, η οποία ωστόσο δεν είναι το μόνο παράδειγμα ούτε αποσυνδέεται από ευρύτερες εξελίξεις στην κοινωνία, μπορούμε να διαπιστώσουμε τη συστηματική εκτροπή των συλλογικών συνειρμών σχετικά με την έννοια και το περιεχόμενο της ασφάλειας. Η έννοια αυτή συρρικνώνεται πλέον στην αστυνομική διάστασή της, αν δεν ταυτίζεται πλέον με αυτήν. Παράλληλα, εξορίζεται η κοινωνική πρόσληψη της ασφάλειας, τόσο από το συλλογικό συνειρμικό της κοινής γνώμης όσο και από το δημόσιο λόγο. Η εξέλιξη αυτή προϋποθέτει, αλλά και συνεπάγεται μια γενικότερη απαξίωση της έννοιας της ασφάλειας, με άμεσα θύματα τους κοινωνικά αδύναμους ή εν δυνάμει ύποπτους, με τους μετανάστες πρώτους απ' όλους. Η εν λόγω συρρίκνωση συνοδεύεται επίσης και από τη σταδιακή απαλλαγή της πολιτείας από την ανάληψη ευθυνών για την κοινωνική προστασία των μελών της, πολιτών ή μη.

Το παράδοξο εδώ είναι ότι, δυστυχώς, θύματα αυτής της εννοιολογικής εκτροπής της ασφάλειας δεν είναι μόνο οι εν δυνάμει «διώκτες» αλλά και ο πολιτικός χώρος

που τρέφει ειλικρινή αισθήματα αλληλεγγύης προς το μεταναστευτικό πληθυσμό και αγωνίζεται για τα δικάια του. Η ασφάλεια εννοιολογείται σχεδόν αποκλειστικά κατ' αντιπαράθεση εφ' όλης της ύλης με την ελευθερία, ωσάν τα δύο μεγέθη να τελούν σε διαρκή εγγενή αλληλεξουδετέρωση.

Ασφαλώς, είναι αλήθεια ότι διλήμματα μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας δεν είναι ανύπαρκτα, αλλά η εξ ολοκλήρου αντιθετική συμβίωση των δύο είναι πρόσληψη μονομερής και εντελώς παραπλανητική, καθώς αφορά μόνο αυτή την εκφυλισμένη, απαξιωνόμενη έννοια της ασφάλειας που εξομοιώνεται με τη δίωξη και τιμωρία. Η έννοια όμως της ασφάλειας, όπως είδαμε, είναι δεδομένα πιο περιεκτική, καθώς παραπέμπει σε ένα πεδίο ευθύνης, πρόνοιας και προστασίας των ανθρώπων μέσα από τη φροντίδα κοινωνικής ενσωμάτωσης και αποτελεσματικής απολαβής δικαιωμάτων όλων των μελών του κοινωνικού συνόλου. Η ασφαλής κοινωνία έχει μεν αστυνομία, αλλά έχει σχολεία που δεν απαξιώνουν την ταυτότητα των μεταναστών, έχει αξιοπρεπή περίθαλψη όλων των ανθρώπων, αποτελεσματική εργασιακή νομοθεσία και άλλα συναφή.

Ενώ λοιπόν θα περίμενε κανείς από τον πολιτικό χώρο που υπερασπίζεται τους μετανάστες και τα δικαιώματά τους να αναδείξει σε κεντρικό προγραμματικό λόγο τον περιεκτικό κοινωνικό προσανατολισμό της έννοιας της ασφάλειας, συχνά ο χώρος αυτός πέφτει στην παγίδα της εννοιολογικής αυτής εκτροπής, αναπαράγοντας το γνωστό δίλημμα «ασφάλεια ή ελευθερία», με δεδομένη εκ των προτέρων την ελευθερία ως απάντηση. Διότι τι άλλη απάντηση θα μπορούσε να δώσει; Τι καλύτερο δώρο στην ακροδεξιά και τις νέο-συντηρητικές πολιτικές, στις οποίες κληρονομείται διά μαγείας η αποκλειστική νομή, τα πνευματικά δικαιώματα επί της ασφάλειας.

Είναι επιτακτική ανάγκη, λοιπόν, να αναλάβουμε την πολιτική ευθύνη του επαναπατρισμού της έννοιας της ασφάλειας μέσω της επανεννοιολόγησής της και της απαγκίστρωσής της από την «ασφαλίτικη», πολιτικά μονοδιάστατη και μεθοδολογικά παραπλανητική εκδοχή της. Κι αυτό πλέον μπορεί να γίνει μόνο με όρους επιθετικής πολιτικής ρητορικής και όχι απολογητικά, διότι η ακροδεξιά καιροφυλακτεί, όχι απλώς ενισχύοντας την εκλογική της δύναμη, αλλά κυρίως εισάγοντας την πολιτική της ατζέντα στον αμήχανο αστικό συνασπισμό εξουσίας, όπως είδαμε μετά τις ευρωεκλογές στην Ελλάδα.

Μια απάντηση που μπορούμε και πρέπει να σκεφτούμε είναι: «Εμείς είμαστε με την ασφάλεια, εμείς που παλεύουμε για ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών και όλων των ανθρώπων, και όχι εσείς που υποδαυλίζετε με τη ρητορεία σας τη μισαλλοδοξία και το φόβο μεταξύ των ανθρώπων στο όνομα της ασφά-

λειάς τους: διότι εσείς απειλείτε έτσι την ασφάλεια των κοινοτήτων μας».

Η μετανάστευση είναι μια μείζονα κοινωνική δύναμη σε οικουμενικό επίπεδο. Το ζητούμενο είναι πώς θα γίνει η χρήση της δύναμης αυτής: μετανάστες, «μετέωροι άνθρωποι»,³⁶ συνήθως παρασύρουν και άλλους μαζί τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Απόσπασμα συνέντευξης του Γεράσιμου Ngole Kaluta – γεννημένο στην Ελλάδα από Κονγκολέζους γονείς - στον Σταύρο Θεοδωράκη, *Τα Νέα* 24-25 Οκτωβρίου 2009.
- 2 Κατά εύγλωττη έκφραση που χρησιμοποιήθηκε από τον Συνήγορο του Πολίτη στην Ετήσια Έκθεσή του 2003 (www.hlhr.gr)
- 3 S. Castles, "Towards a sociology of forced migration and social transformation", *Sociology*, τ. 2003, σ. 13-34.
- 4 W. Cornelius, P. Martin & J. Hollifield (επιμ.), *Controlling Migration*, Stanford California, Stanford University Press, 1994, σ. 4.
- 5 Αυτή είναι εξάλλου και η θεμελιώδης παραδοχή της σύγχρονης θεωρίας των λεγομένων «παγκοσμίων συστημάτων» για τη μετανάστευση κατά την οποία οι διεθνείς μετακινήσεις πληθυσμών είναι μια φυσική συνέπεια της διαμόρφωσης της καπιταλιστικής αγοράς εργασίας στον αναπτυγμένο κόσμο, ενώ η διεύθυνση της παγκόσμιας αγοράς στην περιφέρεια είναι ο καταλύτης της διεθνούς μετανάστευσης. Πρβλ. αναλυτικά –έναντι άλλων- σε S. Sassen, *The Mobility of Labor and Capital: A Study of international investment and Labor Flow*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988 και της ίδιας, μεταφρασμένο στα ελληνικά: *Χωρίς έλεγχο; Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2003, σ. 125-184.
- 6 T. J. Hatton, J. G. Williamson. *The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1998, σ. 46-51.
- 7 D.S. Massey, "International Migration and Economic Development in Comparative Perspective", *Population and Development Review* 14, 1989, σ. 383-414.
- 8 Πρβλ. σχετικά για την ελληνική περίπτωση σε Μ. Παύλου, «Οι «λαθρέμποροι του φόρου»: ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον τύπο μιας υποψήφιας μητρόπολης», σε Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, Μ. Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2001, σ. 127-162.
- 9 C. Joppke, "Why Liberal States Accept Unwanted Immigration", *World Politics* 50, 1998, σ. 266-293.
- 10 M. Baldwin-Edwards, "Mediterranean Migrations: regionalisms versus globalisation" *Revista Finiserra*, Universidade de Lisboa, Portugal, 2004, σ. 7. Αναφέρεται σε Θ. Μαρβάκης, «Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό απαρτχάιντ» σε Μ. Παύλου, Δ. Χριστόπουλος, (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Αθήνα, Κριτική, 2004, σ. 89.
- 11 Λ. Βεντούρα, *Μετανάστευση και έθνος – Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, Αθήνα, Μνήμων 1994, σ. 51
- 12 D. S. Massey, J. Durand, J., & N.J. Malone. *Beyond smoke and mirrors: Mexican immigration in an era of economic integration*. New York: Russell Sage Foundation, 2003, σ. 146.
- 13 E. Morawska, W. Spohn, «Moving Europeans in the globalizing world: contemporary migrations in a historical-comparative perspective (1955-1994 v. 1870-1914)», στο W. Gungwu (επιμ.), *Global history and migrations*, Boulder Co, Westview, 1997, σ. 27.
- 14 J.-L. Richard, *Partir ou rester? Destinées des jeunes issus de l'immigration*, Paris, PUF, 2004, σ. 15.
- 15 «Υπάρχουν πολλοί τρόποι κοινωνικής «ενσωμάτωσης» ή «αποκλεισμού». Τα άτομα δεν «ενσωματώνονται» ούτε «αποκλείονται» κοινωνικά, πολλώ δε μάλλον δεν είναι «ενσωματωμένοι» ή «αποκλεισμένοι» κοινωνικά άπαξ διά παντός -κανένα άτομο δεν βρίσκεται άλλωστε τελείως αποκλεισμένο από την κοινωνία- αλλά υπάρχουν ευάλωτοι πληθυσμοί που διατρέχουν μεγαλύτερο ή μικρότερο κίνδυνο να μπουν σε διαδικασία ικανή να οδηγήσει τα άτομα σε αποκλεισμό από τον συλλογικό, επαγγελματικό βίο ή -για να χρησιμοποιήσουμε μιαν άλλη παραδοσιακή έννοια της κοινωνιολογίας- να τα περιθωριοποιήσει.» D. Schnapper, *Η κοινωνική ενσωμάτωση – Μια σύγχρονη προσέγγιση*, Κριτική, 2008, σ. 230.
- 16 Λ. Βεντούρα, «Ευρώπη και μεταναστεύσεις κατά τον 20ό αιώνα», Χ. Μπάγκας, Δ. Παπαδοπούλου, (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Επισημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής–Gutenberg, 2006, σ. 83-126 σ. 90.
- 17 Α. Τριανταφυλλίδου, Ρουμπίνη Γρώπα «Εισαγωγή» σε επιμ. των ιδίων *Η μετανάστευση στην Ενωμένη Ευρώπη*, Αθήνα, Κριτική, 2009, σ. 33
- 18 Δ. Παρσάνογλου, «Όταν οι κοινωνικές επιστήμες αναπαράγουν ιδεολογικά σχήματα: το αβασάνιστο άλλοθι του «ξαφνιάσματος» της ελληνικής κοινωνίας από τη μετανάστευση», Μ. Παύλου, Α. Σκουλαρίκη (επιμ.), *Μειονότητες και μετανάστευση: λόγος και πολιτικές*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2010 (υπό έκδοση).
- 19 Πρβλ. σχετικά σε Μ. Detienne, *Ποιοι είναι αυτόχθονες*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2005.
- 20 G. Soulier, «Rapport sur la critique marxiste appliquée aux théories du droit international» *Les Méthodes d'analyse en Droit International*, Faculté de Droit de Reims, Rencontre des 23 et 24 Juin 1973, σ. 12.
- 21 N. C. Green, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης – Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Σαββάλας, 2006, σ. 17.
- 22 L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, Oxford, Blackwells 1967, par. 129, σ. 50
23. M. J. Pior, *Birds of passage: Migrant Labor in Industrial Societies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.
- 24 Population Division, Department of Economic and Social Affairs, United Nations, *International Migration Report 2002*, Νέα Υόρκη, 2002, σ. 1-2
- 25 Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Δεύτερη Έκθεση για τη Μετανάστευση SEC (2006)892, Βρυξέλλες, 30 Ιουνίου 2006, σ. 3.
- 26 D. S. Massey et Al., « Theories of International Migration: A Review and Appraisal » *Population and Development Review*, τ. 19, τχ. 3 (Σεπτ. 1993), σ. 432.
- 27 «Παρά τις ενδείξεις μεταμοντέρνας «αποεδαφικοποίησης» μέσα στην Ευρώπη, το χορπισανό φάντασμα του φόβου και του ντετερμινισμού είναι ακόμη παρόν στην ευρωπαϊκή γεωπολιτική σήμερα. Ακόμη κι αν τα σύνορα –τουλάχιστον στις δικές μας κριτικές ακαδημαϊκές προσεγγίσεις- δεν παραμένουν αυταπόδεικτα, αναπόφευκτα ή άτρωτα, ακόμη λαμβάνονται ως δεδομένα». J.W. Scott, H. van Houtum, "Guest Editorial" *Political Geography* 28 (2009), σ. 273.
- 28 Παράλληλα, κάτι άλλο που αρχίζει επιτέλους να απασχολεί σοβαρά τις ευρωπαϊκές χώρες είναι ότι η διάθεση κολοσσικών κονδυλίων για τη φύλαξη των συνόρων με άλλο κόστος αυτό έχει σε ανθρώπινες ζωές και για τη διασπορά των

- ανθρώπων είναι ακόμη και οικονομικά απρόσφορη πολιτική. Η μυωπική προσήλωση στην αντίληψη που εξομοιώνει την ασφάλεια με τη δίωξη και τη φύλαξη μπορεί να κοστίζει πολύ περισσότερο από πολιτικές ενσωμάτωσης και κοινωνικής συμμετοχής των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής. Είναι επιτακτική ανάγκη να αντιληφθούν οι διοικήσεις ότι οι επαναπροωθήσεις δεν αποτελούν μακροπρόθεσμη λύση καθώς, πέραν του ανθρωπιστικού κόστους που αυτές συνεπάγονται, μεγάλο κομμάτι των ανθρώπων αυτών επιστρέφει, ανεξάρτητα εάν έχουν ήδη διωχθεί. Τέλος, είναι αυτονόητη ανάγκη να προτάξουμε την ιδέα της συλλογικής, και κυρίως της δυτικής, ευθύνης για αυτά που συμβαίνουν στις δοκιμαζόμενες περιοχές. Η πρωτοφανής γεωπολιτική αστάθεια που χαρακτηρίζει την περιοχή που ξεκινά από τη βορειοδυτική άκρη της ινδικής χερσονήσου και καταλήγει στις ανατολικές όχθες της Μεσογείου τροφοδοτεί μείζονες μεταναστευτικές ροές από τις πιο δοκιμαζόμενες περιοχές, σαν το Αφγανιστάν, το Πακιστάν και το Ιράκ, προς τη Δύση. Ο D.S. Massey, εξέχων Αμερικάνος θεωρητικός της μετανάστευσης έγραφε με αφοπλιστικά απλό και καίριο τρόπο μερικά χρόνια πριν: «Πολιτικές και στρατιωτικές επεμβάσεις των κυβερνήσεων καπιταλιστικών κρατών προκειμένου να προστατεύσουν τις επενδύσεις τους στο εξωτερικό ή να υποστηρίξουν ξένες κυβερνήσεις θετικά διακείμενες στην επέκταση της παγκόσμιας αγοράς, όταν αποτυγχάνουν, προκαλούν προσφυγικά κύματα τα οποία αποτελούν ένα ξεχωριστό είδος διεθνούς μετανάστευσης.» D. S. Massey et Al. «Theories of International Migration: A Review and Appraisal» *Population and Development Review*, τ. 19, τχ. 3 (Σεπτ. 1993), σ. 448. Όταν μιλάμε για τη «διαχείριση» της μετανάστευσης από τα μέρη αυτά καλό είναι λοιπόν να μην ξεχνάμε τα αυτονόητα.
- 29 G. Lahav, *Migration and security: the Role of Non-State Actors and Civil Liberties in Liberal Democracies*, paper prepared for the Second Coordination Meeting on International Migration, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, UN, New York 15-16 Οκτωβρίου 2003.
- 30 Ενδεικτικό είναι ότι στην Ελλάδα η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ έφτασε στο σημείο να αποχωρήσει από τις Γνωμοδοτικές Επιτροπές Προσφύγων για την εξέταση των αιτημάτων ασύλου ύστερα από σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις του καλοκαιριού του 2009. Διαβάζουμε στο σχετικό δελτίο τύπου: «Η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες διαπιστώνει με ιδιαίτερη ανησυχία ότι οι θεσμικές αλλαγές που υιοθετήθηκαν με το Προεδρικό Διάταγμα 81/2009 δεν εξασφαλίζουν επαρκώς μια δίκαιη και αποτελεσματική διαδικασία αναγνώρισης του καθεστώτος του πρόσφυγα στην Ελλάδα σύμφωνα με τη διεθνή και ευρωπαϊκή νομοθεσία. (...) Με βάση τα παραπάνω, στο παρόν στάδιο η Ύπατη Αρμοστεία δεν μπορεί να συμμετάσχει τόσο στις Γνωμοδοτικές Επιτροπές Προσφύγων για την εξέταση των αιτημάτων ασύλου σε πρώτο βαθμό, όσο και στις γνωμοδοτικές επιτροπές για την εξέταση των περίπου 30.000 προσφυγών που εκκρεμούν σε δεύτερο βαθμό».

- 31 Α. Τριανταφυλλίδου, Ρ. Γρώπα, ό.π., σ. 52.
- 32 Η θεωρία που έχει τις απαρχές της στον Machiavelli και μέσα από τους Γάλλους νομικούς του 16ου και 17ου αιώνα φθάνει στο ανώτερο σημείο της εννοιολογικής της επεξεργασίας με τις γερμανικές θεωρίες του «Κράτους-δύναμη» του 19ου αιώνα (Machtstaatsgedanke). Νομίζω πως η πλέον εμπειριστατωμένη ανάλυση των θεωριών αυτών βρίσκεται στην κλασσική πραγματεία του F. Mainecke, *Machiavellism: the doctrine of raison d'Etat and its place in modern history*, New Haven, Yale University Press, 1957, κυρίως σ. 117-145.
- 33 Εσχάτως η ελληνική νομική βιβλιογραφία πλούτισε σημαντικά με την προσθήκη δύο σημαντικών συλλογικών τόμων που πραγματεύονται το ζήτημα: *Ασφάλεια και Δικαιώματα στην Κοινωνία της Διακινδύνευσης*, Επιμέλεια: Χ. Ανθόπουλος, Ξ.Ι. Κοντιάδης, Θ. Παπαθεοδώρου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005 καθώς και *Δημοκρατία, Ελευθερία, Ασφάλεια*, Τιμητικός τόμος για τον Γιάννη Μανωλεδάκη, Εκδ. Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 2005.
- 34 Τα κεφάλαια 6.2 και 6.3, σχεδόν αυτούσια, έχουν δημοσιευθεί στα «Ενθέματα» της *Κυριακάτικης Αυγής* στις 20 Σεπτεμβρίου 2009 υπό τον τίτλο «Η ασφάλεια των ανθρώπων ως βασικό πολιτικό διακύβευμα».
- 35 Τον Ιούνιο του 2009 ψηφίστηκε ο Ν. 3772/09. Σύμφωνα με το άρθρο 48 του νόμου αυτού, αποφασίστηκε : α) η αύξηση του ορίου διοικητικής κράτησης των υπό απέλαση αλλοδαπών από 3 μήνες σε 6 μήνες, με δυνατότητα παράτασης του χρόνου αυτού για 12 επιπλέον μήνες. Η αύξηση αυτή είναι ηθικά αδικαιολόγητη και επιπλέον, εντείνει τα ούτως ή άλλως σοβαρά προβλήματα πληθυσμιακού κορεσμού στα σωφρονιστικά κέντρα της χώρας. β) Με τον ίδιο νόμο αποφασίστηκε η δυνατότητα έκδοσης απόφασης απέλασης αλλοδαπού ακόμη και όταν έχει ασκηθεί σε βάρος του ποινική δίωξη για αδίκημα που τιμωρείται με στερητική της ελευθερίας ποινή τουλάχιστον τριών μηνών, πριν δηλαδή την έκδοση τελεσίδικης καταδικαστικής απόφασης. Ταυτόχρονα σχεδόν ψηφίστηκε το π.δ 81/2009 περί της διαδικασίας χορήγησης και ανάκλησης του καθεστώτος του πρόσφυγα. Με τις νέες ρυθμίσεις (που ισχύουν ήδη από την 20/7/2009) επέρχονται δύο σημαντικές αλλαγές στο καθεστώς χορήγησης πολιτικού ασύλου στην Ελλάδα, ήτοι: α) Η κατάργηση του δευτέρου βαθμού διοικητικής εξέτασης της διαδικασίας ασύλου (αρ. 5 του π.δ. 81/2009) και β) η ανάθεση αποφασιστικής αρμοδιότητας εξέτασης αιτημάτων ασύλου στους διευθυντές των κατά τόπους αστυνομικών διευθύνσεων της χώρας.
- 36 Παραπέμπουμε στον τίτλο δημόσιας εκδήλωσης που πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη από την Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και το και το Δίκτυο Clandestino με τίτλο «Μετέωροι άνθρωποι μεταξύ ασύλου και απέλασης» στις 30 Οκτωβρίου 2009 (πρβλ. σε www.hlhr.gr).